

Ю. В. ЧЕКУШИНА, Ю. М. ЧЕКУШИНА

УДК 378.1:331.5

ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ В АСПЕКТІ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ ПРАЦІ (ПЕРШЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ ХХІ СТ.)

Стаття присвячена визначенню ролі вищої школи України у становленні економіки знань. Здійснено ретроспективний аналіз структурних змін, які відбулися у системі вищої освіти країни за період першого десятиліття ХХІ ст.

Ключові слова: економіка знань, освітні послуги, диверсифікація та модернізація вищої освіти, ринок інтелектуальної праці.

Статья посвящена определению роли высшей школы Украины в становлении экономики знаний. Осуществлен ретроспективный анализ структурных изменений, которые произошли в системе высшего образования страны в первом десятилетии ХХІ в.

Ключевые слова: экономика знаний, образовательные услуги, диверсификация и модернизация высшего образования, рынок интеллектуального труда.

The article is devoted to a comprehensive analysis of the impact of higher education in Ukraine on the intellectualize of labor. The content of the text analysis of the structural changes that have taken place in higher education in the country in the first decade of the 21 century.

Keywords: knowledge economy, educational services, diversification of higher education, the modernization of higher education

Сучасні економісти дійшли висновку – знання є вирішальним фактором забезпечення зростання продуктивності праці, тобто освітній рівень працівників зумовлює рівень розвитку виробництва і забезпечує стабільність економічної системи та сталий розвиток суспільства. За висновками Консультативного комітету промислових досліджень Європейської комісії, кожна одиниця витрат на освіту дає віддачу на рівні 1,7-1,9 одиниць виробленого ВВП [4, с. 6-7]. Збільшення або зменшення цього показника суттєво впливає як на ринок освітніх послуг, так і на ринок інтелектуальної праці.

Дослідження українських економістів доводять, що збільшення витрат на підвищення освітнього рівня працівників

тільки на 10% сприяє зростанню продуктивності праці на 8,6%, тоді як відповідне збільшення інвестицій в акціонерний капітал – лише на 3,4% [2, с. 10].

У багатьох країнах світу дбають про зростання частки ВВП на розвиток освіти. Це – тенденція. Турбота існує як на рівні держави, так і на мікрорівні. Витрати на освіту в Ізраїлі, наприклад, складають 6,2% ВВП, Фінляндії – 6,1%, у США – 5,7%, Франції – 5,6%, Польщі – 5,5%, Республіці Корея – 4,4%, Росії – 3,9%. Україна не залишилась осторонь. Склалася така динаміка фінансування вітчизняної освіти: протягом 2000-2008 рр. частка витрат держави змінилася з 4,2% до 6,1% ВВП. У той самий період на вищу освіту також

почали витрачати більше – з 1,3% до 1,8% ВВП [3, с. 27].

Рівень освіченості найманих працівників, а також їх здатність до інноваційної діяльності в економічній сфері позначається на стані ринку інтелектуальної праці. На сучасний український ринок освітніх послуг впливають такі самі явища і процеси, які відбуваються в Європі і світі – інтеграція, інтернаціоналізація, глобалізація. Ці процеси пов'язані між собою і означають, по-перше, процес наближення і поступового входження національних освітніх інститутів до глобального освітнього простору.

За оцінкою директора Центру міжнародної вищої освіти Бостонського коледжу професора Ф. Г. Альбаха, зміст цього процесу полягає у “виникненні глобальної системи знань, в якій комунікація стає прозорою, а результати досліджень та інша інформація легко поширюються по всьому світу, використанні англійської мови як головної світової мови наукового спілкування, експансії інформаційних технологій” [1]. По-друге, вплив глобалізації на національні системи вищої освіти непрямий, різноманітний і відповідає економічному становищу країни.

середовища є три елементи: об'єктивне фінансове становище країни, його інтерпретація, а також ідеологічне обґрунтування регулювальної ролі держави і підприємницького сектору в освіті. Ці елементи мають вирішальне значення для підходу будь-якого уряду до освітніх реформ.

Як відомо, через ринок освітніх послуг наповнюється ринок інтелектуальної праці. Найважливішими серед цих послуг є ті, які надаються вищими навчальними закладами. Ми поділяємо думку українських дослідників, викладену у науковій літературі, про те, що це зумовлено такими чинниками:

1. Вища освіта – вагомий субфактор прямого впливу на рівень конкурентоспроможності України поряд із інституціональним забезпеченням, розвитком бізнес-процесів, ефективністю ринків, інноваційною активністю, технологічним розвитком, надійністю функціонування економіки, здоров'ям та початковою освітою, розвиненістю інфраструктури. Одним із чинників, якій характеризує підвищення ефективності економіки країни, є показник рівня вищої освіти та фахової підготовки. За результатами аналізу якості освіти України, виявлено, що його негативна динаміка позначилася на

Таблиця 1

**Зміна позицій України у рейтингах Всесвітнього економічного форуму
(серед 133-х країн світу) [10, с. 66]**

	2006-2007	2007-2008	2008-2009	2009-2010
Індекс глобальної конкурентоспроможності	69 місце	73 місце	72 місце	82 місце
Рівень вищої освіти та фахової підготовки	48 місце	47 місце	43 місце	49 місце

Складовими “структурної адаптації” економік країн до глобалізованого освітнього

загальному індексі конкурентоспроможності (табл.1).

2. Вища освіта є сегментом ринку освітніх послуг і забезпечує ринок висококваліфікованих працівників, які виробляють і розповсюджують знання. В обсязі реалізованих освітніх послуг, які надаються великим, середнім та малим підприємствам частка вітчизняної вищої освіти складала у 2007-2008 рр. 60%, що відповідало 1773,9 млн. грн. у ринкових цінах [3, с. 61].

3. Вищі навчальні заклади готують фахівців, без участі яких не може функціонувати економіка. Вища школа здатна збільшити людський капітал кількісно та здійснити його науково-соціальну трансформацію відповідно до потреб і вимог суспільства, виробництва та ринку інтелектуальної праці.

4. У вищих навчальних закладах формується і виховується майбутня економічна, наукова, культурна, політична еліта суспільства, від якої безпосередньо залежить суспільний прогрес.

5. Освітні установи, університети дослідницькі за статусом, відповідальні за продукування, трансляцію, передачу знань та досвіду від покоління до покоління, формування умінь, навичок, без чого суспільство не може підтримувати своє існування та розбудовуватися.

6. Вища школа значною мірою сприяє «розмиванню» соціальних бар'єрів у суспільстві: вища освіта є передумовою підвищення соціального статусу, переміщення по вертикалі з однієї соціальної страти до іншої. Соціальна селекція – одна з найважливіших функцій інституту вищої освіти.

7. Викладачі, співробітники, студенти займаються науковою діяльністю, розвиваючи фундаментальні та прикладні науки, що зміцнює науковий потенціал суспільства.

Отже, по-перше, суспільство має потребу у таких вищих навчальних закладах, які забезпечують глибоку фундаментальну і спеціальну підготовку майбутніх науковців, конструкторів і розробників модерної

продукції і технологій (контингент класичних університетів та університетів, яким надано статус дослідницьких). Успішне вирішення подібних завдань залежить від збереження і постійного удосконалення інституту підвищення наукового рівня: магістратури, аспірантури, докторантури тощо. Така підготовка є тривалою і вимагає значних матеріальних витрат.

По-друге, для основної маси майбутніх працівників інтелектуальної сфери достатнім є рівень професійної підготовки, обумовлений характером обраної ними майбутньої трудової діяльності (контингент більшості напрямів підготовки освітньо-кваліфікаційних рівнів бакалавра та спеціаліста). Для цього контингенту необхідна мережа закладів перепідготовки у самому широкому спектрі професійної діяльності.

По-третє, існують лише два шляхи розвитку вищої освіти: екстенсивний та інтенсивний. Екстенсивний шлях характеризується збільшенням обсягів освітньої сфери. Насамперед це стосується студентського контингенту особливо III-IV рівня акредитації, які отримують повну вищу освіту. За статистичними даними, у 2000 р. контингент студентів вищих навчальних закладів III-IV рівня акредитації в Україні становив 1402 тис. осіб. У 2011 р. відбулося зростання у 1,5 рази. Відповідно збільшувався обсяг державного замовлення. Так, у 2000 р. цей показник становив понад 10 тис. осіб, а у 2011 р. збільшився у чотири рази [5, с. 65-117]. Кількість студентів у розрахунку на 10 тис. населення змінювалася таким чином: у 1995-2008 рр. зростала у вузах усіх рівнів акредитації та форм власності. Але, починаючи з 2009 р. внаслідок погіршення макроекономічних показників та регресивних демографічних процесів спостерігалася тенденція до її поступового зменшення. В Україні також змінювалася загальна кількість вищих навчальних закладів: зростала до 2005 р. за рахунок збільшення приватного сектору, тоді

як кількість вузів державної та комунальної власності мала тенденцію до зниження. Станом на 2010 р. частка приватних вищих навчальних закладів складала 21,7% порівняно з 10,7% у 1995 р. За даними, які оприлюднені Державним комітетом статистики, в Україні нараховується понад 800 вищих навчальних закладів (59% вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації та 41% – III-IV рівня), в яких здобувають освіту близько 1,9 млн. студентів (Рис. 1).

розвиваються. Близько 30% усіх вузів у світі є приватними, а в деяких країнах приватна освіта досягла 70% (табл. 2).

За даними економічної наукової літератури, повну вищу освіту в Україні серед населення у віці 14-35 років і старше здобули 17,7%. За нашими розрахунками, вищу освіту мають 39,2% економічно активного населення України (серед них жінок – 52,1%). У контексті дослідження ринку інтелектуальної праці вагомими можна

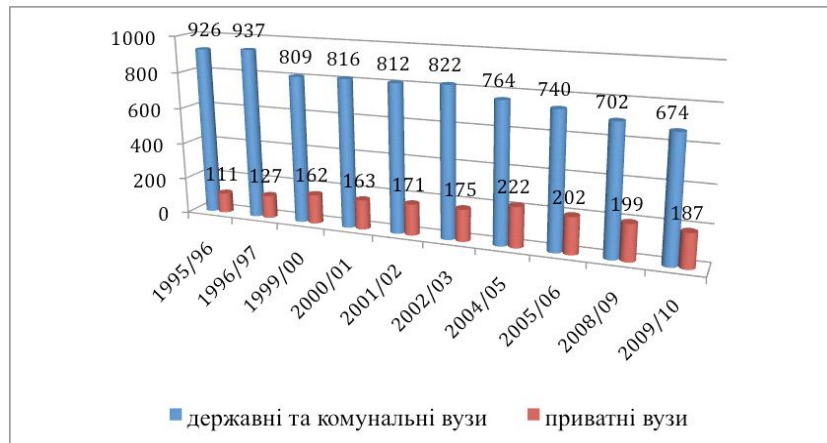

Рис. 1 Кількість вищих навчальних закладів України усіх форм власності [8, с. 107]

Збільшення частки відбулося у контексті світової тенденції, яку називають “революцією у приватній освіті”, коли збільшується кількість вищих навчальних закладів та студентів, особливо в країнах, що

вважати такі результати: найвищий рівень економічної активності спостерігається серед осіб з вищою освітою (рис. 2), а рівень безробіття серед них є найменшим.

Таблиця 2

Місце України у світі за кількістю приватних вузів [1]

	0-10%	10-35%	35-60%	60% і більше
Розвинуті країни	Німеччина, Нова Зеландія	Угорщина, США	-	Японія, Республіка Корея
Країни, які розвиваються	Куба, Південна Африка	Єгипет, Кенія, Україна	Індія, Малайзія	Бразилія, Індонезія

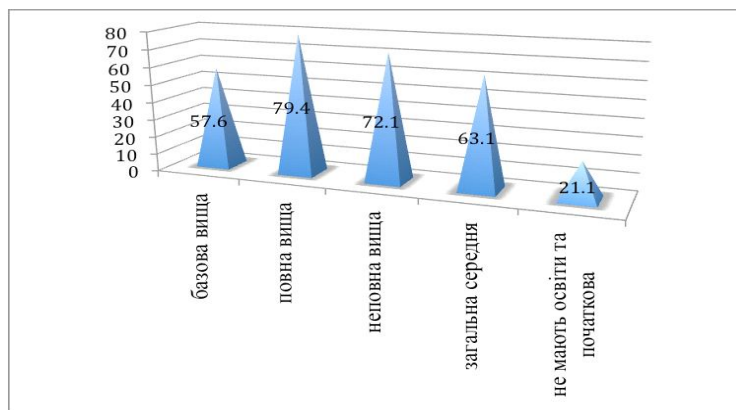

Рис. 2 – Рівень економічної активності населення відповідно освіти

Екстенсивність розвитку вищої освіти України є результатом її масовості, а також є проявом всесвітньої тенденції. За останні роки відсоток вступу випускників середньої ланки освіти до вищих навчальних закладів збільшується. Інформативним та показовим є той факт, що у 2010-2011 навчальному році атестат про повну загальну освіту отримали 364 тис. випускників, а заклади III-IV рівня акредитації прийняли до своїх лав 392 тисячі студентів (необхідно зазначити, що відсоток абітурієнтів з числа випускників шкіл минулих років та випускників навчальних закладів I-II рівня акредитації не враховується). Кількість дипломованих фахівців, які отримали освіту у вищих навчальних закладах III-IV рівня акредитації досягла рекордного за роки незалежності показника – 543,7 тис. осіб, що в чотири рази більше ніж 1991 р.

На структурі ринку інтелектуальної праці позначаються показники підготовки аспірантів та докторантів, яка має тенденцію до збільшення. Кількість підготовлених докторантів у порівнянні з 1990 р. збільшилась в 3,7 рази, аспірантів – у 2,4 рази. [8, с.450].

Інтенсивний шлях розвитку вищої освіти України окреслився нещодавно і пов'язаний з тими завданнями та вимогами, які ставлять ринки інтелектуальної праці, як загальнонаціональний, європейський, так і світовий. Але, якщо, наприклад, у Західній

Європі реформи вищої освіти у напрямі наближення до вимог ринку мають переважно функціональний характер (ретельне прилаштування, незначні зміни тощо), то в таких країнах, як наша, відбуваються реформи структурного характеру.

Структурні зміни в системі вищої освіти України – це диверсифікація та модернізація, тобто перетворення вищої освіти на активного агента соціально-економічного розвитку. При цьому диверсифікація та модернізація вищої освіти в нашій державі орієнтується на:

- ринок праці як сукупність економічних структур, від якого надходить інформація про нагальні та перспективні потреби у фахівцях, їх кількісні та якісні параметри;

- ринок освітніх послуг як сукупність закладів освіти, які формують базу даних про перелік професій, конкурси абітурієнтів, вартість і терміни навчання, стандарти вищих навчальних закладів з дисциплін що викладаються;

- ринок робочої сили як сукупність індивідів, які бажають набути професію, змінити профіль діяльності чи підвищити кваліфікацію.

Порівняльний аналіз структурних змін, які відбуваються у вищій освіті таких країн, як Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Росія, Україна, який ми здійснили на підставі

аналітичних оглядів Центру проблем розвитку освіти Білоруського державного університету, дозволяє зробити певні висновки. По-перше, диверсифікація – складне та багаторівневе явище. Це цілеспрямована програма дій, реалізація якої має забезпечити гнучкість доступу населення до різноманітних типів і видів вищої освіти та раціоналізацію різноманітних освітніх програм, задовольняючи при цьому попит різних категорій населення. По-друге, якість диверсифікації сприймається автором цієї роботи як різнобічний розвиток за формою і за змістом. Різнобічність якості диверсифікації за змістом означає різноманітність навчальних програм, невід’ємною якістю яких є гнучкість, яка забезпечує інтеграцію, послідовність у навчанні. На практиці це частіше за все співвідноситься з багаторівневістю і варіативністю освіти. По-третє, можна виділити п’ять видів диверсифікації [6]:

1. Диверсифікація джерел фінансування. Одночасно з традиційним для цих країн бюджетним фінансуванням вищої освіти утвердилися такі форми, як навчання за рахунок повного відшкодування витрат, цільова підготовка за контрактом, освітні кредити тощо.

2. Диверсифікація структури підготовки кадрів. Сферу діяльності вищих навчальних закладів визначають умови ринкових відносин. Більшість з них перетворюються на університетські комплекси, набувають функції самостійних господарчих суб’єктів.

3. Диверсифікація форм навчання. Враховуючи, що освіта може розглядатися як педагогічна система, в якій реалізується процес синхронного або асинхронного навчання з підтвердженням освітнього цензу, розповсюдилася практика екстернату та дистанційного навчання, а також відроджується вечірня й трансформується заочна форми навчання.

4. Диверсифікація структури вищих навчальних закладів, в середині яких працюють коледжі, ліцеї, інститути, які виконують функції взаємопов’язані з іншими

елементами структури. Проблемою вищої школи України стає створення відокремлених підрозділів. Так, за даними Державного реєстру вищих навчальних закладів України, у 2010 р. налічувалося 1005 відокремлених структурних підрозділів, серед яких 732 належать до державної, 273 – приватної форм власності [9, с. 9].

5. Диверсифікація напрямів позабюджетної діяльності (надання платних освітніх послуг, підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації кадрів масових професій і фахівців для підприємств та організацій; оренда приміщень, науково-дослідницька, видавнича та інші види діяльності комерційного характеру).

Серед стратегічних пріоритетів розвитку вищої освіти України є кадрове забезпечення вищих навчальних закладів науково-педагогічними кадрами вищої кваліфікації. Експерти з питань глобальної системи вищої освіти стверджують: “Проблема академічних кадрів ще ніколи не була такою гострою. Через масовість вищої освіти середня кваліфікація професорсько-викладацького складу знижується у багатьох країнах світу. Близько половини викладачів вищих навчальних закладів у світі мають лише ступінь бакалавра (у Китаї лише 9% викладачів мають ступінь доктора, а в Індії – 35%)” [1].

Освітня науковці, аналізуючи ситуацію в Україні, наводять такі дані: всього в освітній галузі надають послуги 179 665 педагогічних і науково-педагогічних працівників. Середній показник забезпечення вищих навчальних закладів науково-педагогічними працівниками зі ступенями і науковими званнями становить більше 50%. У 2011 р. викладацький склад вищих навчальних закладів становив 36 974 педагогічних працівників у вищих навчальних закладах I-II рівня акредитації (серед них доктори наук 393 особи, а кандидати наук – 1051 особа) та 142 691 науково-педагогічний працівник у вищих навчальних закладах III-IV рівня акредитації (серед них доктори наук – 4813

особи, кандидати наук – 67 218 осіб) [9, с. 14].

Спостерігаються значні регіональні відмінності щодо забезпечення вищих навчальних закладів III-IV рівня акредитації висококваліфікованими науковцями та педагогами. За даними Державної служби статистики України, найкраще забезпечені викладачами вищі навчальні заклади Одеської, Львівської, Харківської, Вінницької областей, а також міста Київ і Севастополь. Ці дані підтверджують наші припущення щодо підвищеного рівня концентрації учасників ринку інтелектуальної праці саме в цих областях та містах України. Але присутній ще один аспект: відносно нижча концентрація спостерігається у Донецько-Придніпровському економічному районі через високу чисельність вищих навчальних закладів та студентів.

Середня кількість викладачів із науковим ступенем на 100 студентів для країни складає 26 осіб, а з науковим званням – 18 осіб [5, с. 111].

Як зазначалося, поряд із диверсифікацією відбувається модернізація освіти, яка сприймається як комплексне, всебічне відновлення всіх ланок системи вищої школи й усіх сфер освітньої галузі відповідно до вимог глобалізаційних процесів за умов збереження і примноження кращих національних традицій. Для цього необхідно виконати певний обсяг робіт, спрямованих на адаптацію системи вищої освіти України до європейського та світового простору вищої освіти. По-перше, ефективність перебудови системи професійної вищої освіти значною мірою буде залежати від того, наскільки швидко вища школа звільниться від ідей і настанов традиційного суспільства. По-друге, має змінитися освітня парадигма, тобто “система, орієнтована на викладача” перетвориться на “систему, орієнтовану на студента”. По-третє, вища школа головним своїм завданням має зробити постійний моніторинг ринків освітніх послуг і праці, особливо інтелектуальної.

Резюмуючи вищевикладений матеріал, зробимо певні висновки.

1. Освіта, знання, наука – це пріоритетні сфери життєдіяльності суспільства, яке прагне того, щоб країна була конкурентоспроможною, мала високий Індекс економіки знань, дбала про зростання частки ВВП на розвиток освіти. За рівнем інтелектуалізації Україна поки що поступається розвиненим країнам, але тому є пояснення: негативні процеси 90-х рр. ХХІ ст., які впливають на формування економіки знань у сучасних умовах (інтелектуалізація праці відбувається в умовах прискореного «старіння» знань, певної віддаленості вітчизняної освіти від реалій виробництва та ринку праці, особливо інтелектуальної).

2. В Україні вища освіта набуває безпрецедентного значення як важливий компонент культурного, соціального, економічного розвитку. Цьому сприяють певні фактори: роль та значення вищої школи у підготовці компетентних фахівців та соціальної селекції суспільства; розвиток науки у вищих навчальних закладах.

3. Модернізація вищої освіти означає якісні зміни організації навчального процесу, зорієнтованого на вимоги і потреби ринку інтелектуальної праці.

4. Імперативом освітньої політики України, її головним стратегічним напрямом є комплексна, глибока диверсифікація джерел фінансування, структури підготовки кадрів, форм навчання, напрямів позабюджетної діяльності.

Бібліографічні посилання

1. Альтбах Ф., Райзберг Л., Рамбли Л. Тенденции в развитии глобальной системы высшего образования: наблюдение за академической революцией: Доклад для Всемирной конференции по вопросам высшего образования под эгидой ЮНЕСКО, 2009 / [Эл. документ]. – Режим доступа: www.ihe.nkaoko.kz/upload/Tenden_v_%20ras_global_sistem.pdf.
2. Долішній М. І., Куценко В. І. Диверсифікація освіти в контексті Болонського процесу як передумова поліпшення якості кадрового потенціалу / М. І. Долішній, В. І. Куценко // Україна: аспекти праці. – 2006. – №5. – С. 8-14.
3. Куценко В. І., Решетняк А. Д. Теоретико-методологічні аспекти взаємодії ринків праці та

- освітніх послуг у контексті економіки знань / В. І. Куденко, А. Д. Решетняк // Продуктивні сили України. – 2010. – №1. – С. 59-78.
4. Лисов В.И. Приоритеты международной образовательной деятельности российских вузов / В.И. Лисов // Высшее образование в России. – 2012. – №1. – С.3-10.
 5. Основні показники діяльності ВНЗ України на початок 2011-2012 навчального року // Вища школа. – 2012. – №6. – С. 65-117.
 6. Сравнительная модель трансформаций приоритетов в образовательной политике стран СНГ и ближнего зарубежья: Аналитический обзор Центра проблем развития образования Белорусского государственного университета [Эл. документ]. – Режим доступа: www.charko.narod.ru/tekst/analitika/analitika.html.
 7. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2012 році. – К.: Держкомстат, 2012. – 82 с.
 8. Статистичний щорічник України за 2010 рік. Державна служба статистики України 2011 / Заред. О. Г. Осауленко. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2011. – 560 с.
 9. Суліма С. Вища освіта в контексті національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр. / С. Суліма // Вища школа. – 2012. – № 3. – С. 7-15.
 10. Хамініч С. Ю., Н. Ю. Білоусова Якість сучасної освіти України в умовах Європейської інтеграції / С. Ю. Хамініч, Н. Ю. Білоусова // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 11. – С. 62-68.

